

Danuta R. Kawałko



HISTORIA PIENIĄDZA

„Wśród niezliczonych nieszczęść, które doprowadzają do upadku całe państwa (...), cztery należy uznać za najważniejsze: wewnętrzną niezgodę, wielką śmiertelność, zły urodzaj oraz psucie monety (...). Czwarte nieszczęście wszelako, które pochodzi z psucia monety, jest jedynie przez niewielu brane pod uwagę, i to tylko przez takich, którzy poważnie myślą (...).”

z „*Monetae cundende ratio*“, napisanej w 1526 r. dla Zygmunta Starego przez Mikołaja Kopernika

PIENIĄDZ – środek wyrażania wartości, narzędzie wymiany, środek płatniczy i tezauryzacji.

Nie sposób określić dokładnie kiedy użyto go po raz pierwszy. Najstarsze zapisy mówiące o transakcjach, w których płacono srebrem ważonym pochodzą sprzed 4500 lat, ze starożytnej Mezopotamii. Odważanym kruszcem płacili także starożytni Egipcjanie i Chińczycy. W tym systemie płatności ważny był jedynie ciężar kruszcu, nie zaś jego kształt ani rozmiar. W niektórych plemiennych społecznościach płacono tym, co miało uznana wartość. Były to ozdoby, narzędzia, tkaniny, skóry, bydło, kamienie, sól, żywność, zboże. Ten naturalny pieniądz, podobnie jak odważany kruszec służył do regulowania

głównie zobowiązań zwyczajowych i podlegał ścisłym prawom.

W miarę rozwoju stosunków gospodarczych rozpoczęto stemplowanie kruszcu. Stempel był oznaką osoby, która gwarantowała wagę i jakość kruszcu. Ta nowa postać pieniądza – moneta – miała różne kształty (grudki, krążki, brytki, pierścienie, narzędzia, sztabki, muszelki) i znaki (zależne od miejsca powstania). Najstarsze znane nam dziś monety pochodzą z Lidii (dzisiejsza Turcja), z 650 – 625 p. n. e. Bardzo szybko rozpowszechniły się w krajach śródziemnomorskich i Europie. W Rzymie i Bizancjum pojawiły się w IV p. n. e., w Italii i na Półwyspie Iberyjskim w V n. e., na Wyspach Brytyjskich i w krajach muzułmańskich w VII w. Przeprowadzona w latach

793 – 794 przez Karola Wielkiego reforma monetarna wzmocniła pieniądz państwa karolińskiego i stał się on niemal jedynym pieniądzem wczesnośredniowiecznej Europy. W IX – X w. państwa skandynawskie wyemitowały swój pieniądz, w 980 r. Polska, u schyłku X w. Ruś, ok. 1000 r. Węgry, w X – XI w. Czechy.

Monety, z uwagi na swój ciężar, z czasem zastępowane były pieniędzmi papierowymi. Nim pojawiły się prawdziwe banknoty, w użyciu były wystawiane przez bankierów odręczne pokwitowania wymienne na kruszec. W Europie – XVII i XVIII w., ale w Chinach już w wieku XI rząd chiński wprowadził pierwsze banknoty jako pokwitowania na ciężkie monety. Emisję banknotów przez coraz liczniejsze banki z czasem zmonopolizowano do jednego banku w kraju zwanego centralnym lub emisyjnym. Walutę papierową wprowadzono na stałe do obiegu po kryzysie walutowym w latach 1929 – 1933.

Żywioty rozwój gospodarczy spowodował ogromny wzrost obrotów. Powstała potrzeba wprowadzenia nowych sposobów rozliczeń bez użycia pieniędzy. Operacji takich dokonują banki za pomocą pieniądza bezgotówkowego (bankowego). Instrumentami umożli-

liwiający dokonywanie płatności bez użycia gotówki są weksle, czek, przekazy płatnicze, karty płatnicze.

Większość dzisiejszych pieniędzy nie da się włożyć do kieszeni, ani nawet dotknąć. Są to tylko dane komputerowe. Funkcjonuje pojęcie pieniądza elektronicznego, pozwalającego na obrót pieniężny bez nośnika papierowego.

Na mocy Traktatu z Maastricht (1992), kraje Unii Europejskiej będące ze sobą w Unii Gospodarczej i Walutowej przyjęły obowiązek wprowadzenia wspólnej waluty. Walutą tą jest EURO. Wprowadzona ona została 1 stycznia 1999 r. Do 31 grudnia 2001 r. wyłącznie w obrocie bezgotówkowym, zaś od 1 stycznia 2002 r. również w obrocie gotówkowym. EURO dzieli się na 100 centów. W obiegu jest 7 banknotów i 8 monet. Jej symbolem jest grecka litera *epsilon* z podwójnym poziomem przekreślenia, mającym symbolizować stabilność waluty. Wzory banknotów zaprojektował Robert Kalina z Narodowego Banku Austrii. Projekt przedstawia główne style architektoniczne w historii Europy, w trzech elementach architektonicznych: oknach, bramach i mostach. Wszystkie te znaki mają znaczenie symboliczne. Monety EURO mają wspólny awers, zaś rewers – narodowy.

Pierwszymi monetami na ziemiach polskich

były monety greckie (IV p.n.e.) oraz celtyckie (II i I p.n.e.). Trafiając tu ztracały swój charakter, stając się ozdobami. Od I do IV w. napływały na nasze ziemie monety rzymskie. Ich znaleziska związane są głównie ze szlakiem bursztynowym. Wiek IX i X to wiek srebrnej dirhemy arabskiej.

Początki pieniądza polskiego sięgają 2 poł. X w. Pierwszymi monetami były srebrne denary Mieszka I. Emitowano je w niewielkich ilościach i miały one

W historii regionu zamojskiego pojawiały się pieniądze szczególne. Ich listę otwiera moneta bita w obłęzeniu Zamościa (1813). Wybito wówczas 1330 sztuk miedzianych monet 6-groszowych (awers: *PIENIĄDZ W OBŁĘZENIU ZAMOŚCIA 1813*, rewers: *BOŻE DOPOMÓŻ WIERNYM OYCZYŹNIE* i nazwa nominału). Przebito je z wycofanych sześciokrajcarówek pobranych z kasy magistratu. Ponadto wybito 7830 sztuk srebrnych monet 2-złotowych (awers: *MONETA W OBŁĘZENIU ZAMOŚCIA*, rewers: *BOŻE DOPOMÓŻ WIERNYM OYCZYŹNIE* oraz nazwa nominału i rok 1813). Wykonano je z przetopionych sreber kościelnych franciszkanów zamojskich. Monetę obłęźniczą bito na opłacenie żołdu i urzędników.

Apteka w Hrubieszowie w 1861 r. wydała dwa rodzaje *Sola Wexli*, które mógł okaziciel wymienić w aptece na 5 lub 15 kopiejek w srebrze. Weksle drukowano z powodu braków pieniądza zdawkowego (drobnego).

10 sierpnia 1944 r. Bank Emisyjny w Polsce dopuścił do obiegu *Bony Zamienne Kasy Miejskiej Miasta Zamościa* o nominałach 5, 10, 20 i 50 złotych. Bony te były tymczasowym środkiem obiegowym drobnej waluty i na każde żądanie okaziciela mogły być wymieniane na złote w kasie miejskiej. Bony emitowano wobec przejściowego braku pieniędzy nowego państwa.

Pieniędzem zastępczym były także marki kredytowe Spółdzielni Wojskowych w Zamościu, Hrubieszowie i Tomaszowie Lubelskim bite w okresie międzywojennym. Można było kupować za nie jedynie w wojskowych kantynach.



[awers: 6 GROSZY]



[rewers: 6 GROSZY]



[awers: SPÓŁDZIELNIA WOJSKOWA ZAMOŚĆ 3P.A.P. LEG]



[awers: SPÓŁDZ. BAONU PODCHOR. REZERWY P. TOMASZÓW LUB.]



[rewers: MARKA KREDYTOWA 5 ZŁOTYCH]



[rewers: 1 ZŁ]

przede wszystkim znaczenie prestiżowe. Każdy kolejny władca bił monety z własnym wizerunkiem. Prowadziło to do występowania w obiegu dużej liczby różnorodnych monet. Na początku XIV w. wraz z królem Czeskim Wacławem, który koronował się na króla Polski pojawiają się grosze praskie. Są to tzw. *nummi grossi* czyli pieniądze grubsze.

Pierwszą znaną polską monetą złotą

był dukat Władysława Łokietka, z wizerunkiem króla na awersie i świętego Stanisława na rewersie. Panuje przekonanie, że wybito go dla upamiętnienia koronacji Władysława Łokietka w 1320 r.

Wskutek dynamicznego rozwoju miast rosły obroty handlowe. Grosz stał się zbyt małą i niewygodną jednostką. W wieku XVI król Zygmunt Stary wprowadza jednostkę wyższego rzędu – złotego polskiego, który daje nazwę całemu okresowi w historii pieniądza polskiego aż po XVIII w. Kolejną reformę monetarną podejmuje w Polsce ostatni król Stanisław August Poniatowski w 1766 r. Polega ona na wprowadzeniu stopy menniczej, która określa zawartość metalu szlachetnego w monecie poprzez ustalenie liczby bitych monet z jednostki wagowej kruszcu. I tak z grzywny srebra bito 10 talarów lub 80 złotych polskich.

Okres porzoborowy początkowo był okresem obowiązywania pieniędzy zaborców. Z czasem zastępowano je pieniędzmi dla ziem polskich ale z wizerunkami i symbolami zaborców. W związku z Insurrekcją Kościuszkowską w 1794 r. pojawiły się pierwsze polskie pieniądze papierowe. Emitowano je jako bilety skarbowe Dyrekcji Biletów Skarbowych w siedmiu nominałach, uzupełnionych emisją biletów zdawkowych w kolejnych czterech no-

minałach. Okres Księstwa Warszawskiego to obowiązywanie *Kassowych Biletów* (1810) w walucie talarowej oraz monet (dukaty, talary, złote, grosze). W Królestwie Polskim oprócz monet srebrnych i miedzianych z wizerunkami carskimi emitowano *Bilety Kassowe* (1824) i *Bilety Bankowe* (1830). Pieniądzem papierowym posłużono się także w powstaniu listopadowym, emitując go obok powstańczych monet. Wszystkie walory powstańcze nosiły datę 1831. Po upadku powstania stopniowo wprowadzano ruble (monety i banknoty). Podczas powstania styczniowego rząd powstańczy emitował liczne kwity, obligacje stałe i tymczasowe.

W czasie I wojny światowej emitowano banknoty w walucie zwanej marką polską oraz bito monety – fenigówki (od feniga). Okres międzywojenny to początkowo waluta markowa (banknoty), zaś po reformie Grabskiego 1924 r. i powołaniu banku Polskiego – złotowa (w nawiązaniu do dawnej tradycji) – banknoty i monety. W utworzonym Generalnym Gubernatorstwie (1939) wprowadzono do obiegu banknoty Banku Emisyjnego w Krakowie oraz drobne monety zdawkowe. Oprócz nich z okresu II wojny światowej pochodzą fenigi getta łódzkiego (monety i banknoty) oraz bony obozów koncentracyjnych i jenieckich.

Powołana w 1944 r. Centralna Kasa Skarbowa emitowała bilety skarbowe w walucie złotowej. Monety w Polsce Ludowej pojawiły się dopiero w 1950 r. Od 1957 do 1990 były to złote Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, od 1990 r. złote Rzeczypospolitej Polskiej.

Okres powojenny obejmował kilka emisji banknotów i monet w Polsce. Emisja ostatniej, o bowiązującej serii banknotów i monet weszła do obiegu 1 stycznia 1995 r. Miało to związek z denominacją złotego.

Historyczne i współczesne formy pieniądza

PIENIĄDZ to:

- miernik wartości,
- środek cyrkulacji (pośrednik w wymianie: towar - pieniądz - towar),
- środek płatniczy (uczestniczy w spłacie wszelkich zobowiązań dłużnych),
- środek tezauryzacji (gromadzenia i przechowywania w formie pieniężnej).

✧ ✧ ✧

Formy współczesnego pieniądza:

- gotówkowa, czyli znaków pieniężnych,
 - bilety (banknoty) banku centralnego,
 - bilon,
- bezgotówkowa czyli pieniądz bankowy,
 - zapisy (depozyty) na rachunkach w banku centralnym,
 - zapisy (depozyty) na rachunkach w pozostałych bankach.

✧ ✧ ✧

Pieniądz światowy

- pieniądz pełniący na skalę globalną, wszystkie funkcje środka płatniczego. Pierwszym pieniądzem światowym było złoto - gwarant stabilności obiegu wewnętrznego i nie kwestionowana podstawa światowego systemu rozliczeń. Złoto pełniło tę rolę do 15 sierpnia 1971 r., tj. do czasu wymienialności na złoto dolara USA, ostatniej waluty która zachowała więź ze złotem. Pieniądz światowy z pieniądza kruszcowego przekształcił się w różne aktywa i ewoluuje w kierunku systemu opartego na kilku jednostkach pieniężnych.

✧ ✧ ✧

Pieniądz przedmonetarny (przedmiotowy)

– towarowy pośrednik wymiany będący miernikiem wartości wszystkich innych towarów. Rolę pieniądza przedmonetarnego pełniły: narzędzia, żywność, ozdoby, kamienie, skóry, tkaniny, zwierzęta, itp. Służył głównie do regulowania zobowiązań zwyczajowych (posagi, zadośćuczynienia, grzywny). Naturalne formy pieniądza, w miarę rozwoju handlu zastępował odważany kruszec (złoto, srebro, miedź).



Moneta

– przydomek bogini rzymskiej Junony „napominającej doradczyni”. W jej świątyni na Kapitolu było pomieszczenie, gdzie wytwarzano pieniądze. Pomieszczenie to przyjęło nazwę od przydomku bogini. Z czasem nazwę tę przeniesiono na sam pieniądz. Boginię Junonę, od I w. n. e., przedstawiano na monetach jako stojącą postać kobiety z rogiem obfitości i wagą.

Moneta - najdogodniejsza od przeszło 2 tysięcy lat forma pieniądza w postaci kawałka metalu opatrzonego znakiem władcy, gwarantującym wagę kruszcu i jego jakość. Najstarsze znane monety pochodzą z VII w. p. n. e. Powstały w greckich koloniach na terenie Lidii (dziś Turcja).



Mennica

– przedsiębiorstwo zajmujące się z upoważnienia władcy mennicznego lub państwa biciem monety.

Monety wytwarzają mince. Początkowo wszystkie prace związane z biciem monety wykonywano ręcznie. Dziś monety wytwarza się w elektronicznych prasach mennicznych.

Na ziemiach polskich funkcjonowało około 130 mennic.

W XI - XVII wieku największa polska mennica działała w Krakowie. W latach 1766 - 1867 istniała Mennica Warszawska, która wznowiła swoją działalność w 1919 r. Obecnie funkcjonuje ona jako Mennica Państwowa w Warszawie.



Banknot (bilet bankowy)

– pieniądz w formie gwarantowanego dokumentu papierowego. Jego historia sięga X wieku. W odległych Chinach rząd wydał ciężkie, żelazne monety o niewielkiej wartości. Ludzie zaczęli zostawiać je u kupców, zadawalając się odręcznym pokwitowaniem na złożoną sumę. W wieku następnym, idąc za przykładem kupców rząd sam wydrukował pokwitowania, których można było używać zamiast monet. Kwity te miały nadrukowaną określoną wartość.

W Polsce pierwsze pieniądze papierowe pojawiły się 1794 r. jako bilety skarbowe. Wprowadzone zostały wskutek reformy przeprowadzonej przez Tadeusza Kościuszkę.



Pieniądz obłężniczy

– monety zastępcze bite w obleganych twierdzeniach i miastach, z reguły w celu zapłaty żołdu najemnym wojskom. Najstarsze monety obłężnicze pochodzą z oblężenia Rzymu w 1527 r. Wydawano je także na ziemiach polskich: w Gdańsku (1577), Kostrzynie (1757), Koźlu (1763), Kołobrzegu (1807 – papierowe znaki zastępcze) i Zamościu (1813).



Pieniądz zastępczy

– środek płatniczy wydawany w formie:

- kontrasygnowanych monet państwowych wycofanych z obiegu,
- specjalnie bitych monet,

- papierowych bonów nie posiadających prawa mennicznego.

Pieniądz zastępczy występował jako:

- dominialny, tj. występujący na terenie majątków ziemskich (dominiów) w XVII i XVIII wieku,
- bon obozowy podczas I wojny światowej w obozach jenieckich,
- bon obozowy w czasie II wojny światowej, występujący w obozach jenieckich, koncentracyjnych i gettach.



Karta płatnicza

– instrument umożliwiający dokonywanie płatności bez użycia gotówki, w drodze przelewu środków z rachunku posiadacza karty na rachunek wierzyciela. Materialnie jest to plastikowa płytka o wymiarach: 54 x 86 x 0,8 mm z wbudowanym paskiem magnetycznym lub układem procesorowym, pozwalającym na identyfikację. Po raz pierwszy pojawiła się w USA, w 1968 r. Jej namiastką były karty płatnicze, które wypuścił w Nowym Jorku Ralph Schneider. Karty te służyły do regulowania należności za posiłki w 27 restauracjach funkcjonujących w mieście.



Pieniądz elektroniczny

– zespół środków techniczno-informacyjnych, magnetycznych, elektronicznych i teletransmisyjnych, pozwalających na obrót pieniężny bez nośnika papierowego. Jest to nowy środek obrotu pieniądza bezgotówkowego, skupiający w sobie trzy zalety:

- poręczność,
- pewność,
- niskie koszty.